

OROSZ EREDETŰ TÜKÖRSZAVAK ÉS KIFEJEZÉSEK A MAGYAR
NYELVBEN 1945 UTÁN

Molnár Erzsébet évf.

szak hallgató

I.

Nyelvünket állandóan érték és érik különböző hatások. Az idegen nyelvi hatások közül legkönnyebben a szókincsben történt változásokat lehet megfigyelni, mert a ~~magyar nyelv~~ a szókincs reagál leghamarabb a változásokra. Ha nyelvünk szókészletét vizsgáljuk, nyomon követhetjük azokat az idegen nyelvi hatásokat, melyek más népekkel való érintkezés során érték nyelvünket. Azokból a nyelvekből, melyekkel a magyarság valamilyen kapcsolatba került, állandóan vettünk át szavakat. Rendszerint akkor jelennek meg nyelvünkben, szókészletünkben idegen, új elemek, amikor társadalmi, gazdasági, politikai életünkben is változások következnek be. "Elsősorban a szókincs mutatja különösen érzékenyen a természetben, a társadalmi fejlődésben és ezzel összefüggően a művelődésben beállott nagy változásokat. E fejlődés során az ember fogalmi köre tágul, s mivel a nyelv közvetlen kapcsolatban van minden emberi tevékenységgel, szókincsében ki kell fejeznie azt a nagy gazdagodást, mely minden téren kíséri a fejlődést." /Bárczi Géza : A magyar szókincs eredete Tankönyvkiadó 1958. 3. lap/

Ezért a felszabadulás nemcsak hazánk történelme szempontjából jelentett óriási változást, hanem nyelvünk életében is jelentős gazdagodást idézett elő. A felszabadulás azt jelentette, hogy hazánk egy új társadalmi rendszer, a szocializmus építésének útjára lépett. A megváltozott viszonyok, az új élet, az új világ új fogalmakat vetnek fel, melyeket nyelvünk igyekszik formába önteni. Legismertebb formája az idegen eredetű jövevényszavak behatolása a nyelvbe /kulák, kolhoz, pufajka/, melyek beilleszkednek szókincsünkbe. A kölcsönvétel másik igen gyakori formája a tükörszavak, tükörfeljezések alkalmazása. Lehetséges a szókincs gazdagodásának az a

módja is, amikor már meglévő régi szavakat új tartalommal töltünk meg, ezt jelentéstani tükrözésnek nevezzük.

Melich János *Jelentéstani kérdések* című tanulmányában utal arra, hogy nyelvünk idegen elemeinek vizsgálatánál a szavak átvételét sokkal inkább figyelemmel kísérték, "E mellett a jelentéstani átvételekre, amely tehát saját nyelvi szóval tükrözi vissza az idegen szót, sokkal kisebb az irodalom." /3. lap/ Utal a szerző arra, hogy a tükrözés minden nyelvben nagyon gyakori jelenség, azonban meghatározásuk nehezebb feladat, mint a jövevényszavak esetében, ahol: "a jövevényszó teste: hangképe a legtöbbször biztos utbaigazító." /u.o. 7 lap/ A tükrőszavak vizsgálatánál elsősorban azt kell figyelembe venni, hogy hol jelent meg először a fogalom, amely átkerülve más nép életébe, szókincsében mint lefordított tükrőszó realizálódik. Mindig az az átadó nyelv, amelyben először jelent meg a fogalom és megjelölésére a szó, és az az átvevő, amelyben később találkozunk vele.

Hazánk felszabadulása, a szocializmus építésének megindulása a Szovjetunió jelentős támogatásának eredménye. A megváltozott élet új fogalmainak formába öntését megkönnyítette az a körülmény, hogy előttünk már ott állt a Szovjetunió példája, mert a szovjet emberek már felszabadulásunk előtt 28 évvel a szocialista társadalmat kezdték építeni. Az orosz nyelvben az új fogalmak megjelölésére hamarabb megjelentek az új szavak, kifejezések. Legegyszerűbb eszköznek az új fogalmak kifejezésére a mi nyelvünkben az mutatkozott, hogy az orosz szavakat, kifejezéseket lefordítottuk magyarrá. A tükrőszavak, kifejezések meghonosodását elősegítette az a körülmény, hogy a felszabadulást követő években tömegesen jelentek meg az oroszról fordított szépirodalmi művek, politikai, ideológiai brossurák, tudományos /műszaki, mezőgazdasági/ munkák. Ezeknek sok lefordított szava, kifejezése hamarosan közhasználatúvá vált. A tükrőszavak nagymértvű elterjedésében szerepet játszott az is, hogy a felszabadulás után sok politikai vezetőnk, írónk, újságírónk tért haza a külföldi emigrációból, főként a Szovjetunióból. Ezek az emberek hosszú évekig kinn éltek, be-

szélték az orosz nyelvet, esetleg irták is oroszul. Hazatérésük után az oroszból már ismert szavakat és kifejezéseket lefordították, melyeknek még nem volt a magyarban megfelelőjük. Ezeknek a tükörszavaknak nagy része szervesen beilleszkedett szókészletünkbe, szókincsünk legaktívabb részéhez tartoznak. /munkaverseny, ujtó, békeharc/ Akad olyan szó is, mely csak bizonyos ideig él a nyelvhasználatban, ha eltűnik a szó aktualitása, eltűnik maga a szó is. /széncsata, rohammunka/

A következőkben megvizsgálom néhány olyan új tükörszót és kifejezést, melyek feltehetően a felszabadulás után kerültek bele nyelvünkbe az orosz nyelvből.

A vizsgálat szempontjai a következők lesznek : először a tükörszókkal foglalkozom, figyelembe véve, hogy morfológiai vagy szemantikai tükrözéssel állunk-e szemben. Ezután tükörszókat, végül pedig a tükörkifejezéseket vizsgálom meg.

II.

A tükörszók

A tükörszó, calque, egy idegen szó lefordításaként keletkezik a nyelvben. A tükörszavak vizsgálata nyelvünk idegen elemeinek feltárásánál háttérbe szorult. "Nyelvtörténeti kutatásunk a népek közti érintkezés nyelvi elemeivel foglalkozva első helyre a jövevényszavak vizsgálatát tették, ami helyes is, mivel a sok országon át vándorló műveltségi tárgyakat, fogalmakat jelölő szavak hangalakja rendszerint jó fogodzó az átvétel végső tagjának megállapításában. A tükörszavak etimológiájának meghatározása nehezebb munka, a nép, a nemzet életének alapos ismeretére, a történeti események alapos felderítésére van szükség. . . . /Erdődi József : Egy babona európai útja Magyar Nyelv, L., 89/.

Természetesen az oroszból átvett tükörszók pontos meghatározása is elég nehéz feladat. Segítséget nyújt az a körülmény, hogy a Szovjetunió a szocializmus építésében már évtizedekkel megelőzött bennünket, ott hamarabb megjelentek az új fogalmak, ez pedig támpontot ad annak megállapításához, hogy az orosz nyelv volt az átadó, a magyar pedig az átvevő nyelv.

Vinogradov szovjet nyelvész megállapítása szerint az orosz szavak mellett, melyeket közvetlenül átvesznek más nyelvek, még elterjedtebbek az egész világon az olyan szóalakok, amelyek az orosz szavak és kifejezések pontos morfológiai másolatai, vagyis a tükörszavak és kifejezések.

Ha a felszabadulás után megjelent újságokat, folyóiratokat fellapozzuk, lépten-nyomon olyan új fogalmakkal találkozunk, melyek korábban nem voltak meg. A szocialista világ életének magyar nyelvre való ábrázolása, az új gazdasági rendszer fogalmainak magyarul történő megjelenésével találkozunk. Az újságok beszámolnak arról, hogy elkezdődött az ország újraépítése, a gyárakban és üzemekben ismét megindul a munka, rohambrigádok rohammunkában dolgoznak a bányászok széncsatát vívnak. Munkaverseny indul az üzemek között és az üzemek belül a munkabrigádok között. A versenyről és az üzem életéről a gyártásfelelősök a faliújságokon számolnak be. A tervteljesítésben élenjáró üzemek vándorzászólót kapnak. A munka megkönnyítését az ujtók és élmunkások tűzték ki célul, tapasztalatcseret tartanak. Minden munkás szívügye lett az önköltségcsökkentés. Ha a vezetésben hiba, hiányosság történt, a kritika és ökritika fegyverével harcolnak ellene. A néphatalom ellenségei felett a népbirodalom ítélkezik. A bányásznap alkalmával a jó munkát végző bányászokat ünnepli az ország, a vasutasnapon a vasutasokat.

Ha ezeket a szavakat külön-külön megvizsgáljuk, majdnem mindegyikről megállapíthatjuk, hogy pontos megfelelőjük megvan az orosz nyelvben, de ott már korábban használták azokat ugyanilyen jelentésben. Ezeket a szavakat feltehetően az oroszból fordítottuk, így hatoltak be szókincsünkbe.

A továbbiakban a véleményem szerinti tükörszavakat vizsgálom meg. A vizsgálat során figyelmet fordítok arra, hogy a szó morfológiai vagy szemantikai tükrözés eredményeképpen jött-e létre. Az összetett szavakat elő- vagy utótagjuk alapján csoportosítva vizsgálom meg.

Rohammunka, rohammunkás, rohambrigád

A rohammunka "valamely cél érdekében gyakran a munkaidőn túl ter-

jedő, önként vállalt, gyors ütemben lelkesedésből, csoportosan végzett munka." /A magyar nyelv értelmező szótára/

Az ország ujjaépítéséhez valóban rohammunkára volt szükség, az 1945-ös újságok hírt adnak erről a mozgalomról : "A vasúti kocsik mozdonyok kijavitását a gyár rohambrigádjai rohammunkában végzik." /Szabad Nép 1945. VI. 10. 3./ Később már a rohammunkások megjutalmazásáról is hallunk : "Száz házhelyet osztottak ki az ujjaépítés rohammunkásainak." /Szabad Nép 1946. IV. 9. 4./

Az oroszban megvan pontos megfelelője :

| | |
|-------------|-------------------|
| rohambrigád | - ударная бригада |
| rohammunkás | - ударник |
| rohammunka | - ударная работа |

Használata ugyan az, mint a magyarban, Solohov Új barázdát szánt az eke című regényében többször találkoztam ezekkel a szavakkal. A kolhozparasztok a tavaszi vetés idején végeztek rohammunkát, a falu kovácsa rohammunkában javította a gépeket, hogy pontosan hozzákezdhessenek a munkához. A kovácsot jó munkájáért megjutalmazták : "за его качественную и быструю ударную работу"

/az igazi rohammunkájáért/ Молодой Пётр

и мамой ударника Тоц и его ударной работой. Молодой 1953. 192.

Ugyanitt előfordul még : ударник, ударная работа

A magyar rohammunkás szó az orosz ударник szónak felel meg. A két nyelv szóképzési sajátosságai között különbségek vannak, ezért a magyarban csak összetett szóval tudjuk visszaadni az orosz szót. Az orosz -ник képzővel képzett főnevek esetében gyakran megfigyelhetjük ezt a grammatikai sajátosságot. Ilyenek még :

| | |
|-----------|-------------------|
| компартия | - munkatárs |
| - работа | - magánvállalkozó |

munkabrigád, brigádvezető

A felszabadulás után az üzemekben és gyárakban olyan munkacsoportok alakultak, amelyek a termelésben közösen vesznek részt. Ezeket a

csoportokat brigádoknak nevezték el. A munkabrigádok élén a brigádvezető áll, aki "valamely munkabrigád vezetésével megbízott dolgozó, munkás, aki a munkát közvetlenül irányítja s a brigád tevékenységéért felelős."

/A magyar nyelv értelmező szótára/

De nemcsak a sajtóban találkozhatunk lépten-nyomon ezekkel a szavakkal, az üzemek, gyárak és a mezőgazdaság munkaszervezéséhez is ma már szervesen hozzátartoznak ezek a fogalmak. A brigádmozgalom kiszélesedését mutatja, hogy ma már "..... összehívják a brigádvezetők országos tanácskozását." /Népszabadság 1962. III. 9. 2./ A munka megszervezése elképzelhetetlen a különféle brigádok nélkül./pl. a mezőgazdaságban növénytermesztési, állattenyésztési, kertészeti brigádok szervezéséről hallunk./

A brigádmozgalom is a Szovjetunióból indult ki. A brigád szó nyelvünkben már korábban is ismert volt, de munkacsapat jelentésben csak a felszabadulást követő években terjedt el az orosz jelentés és szóhasználat hatására. A brigád szó esetében jelentéstani tükröződésről beszélhetünk.

A Szovjetunióban is a különféle foglalkozási ágaknak, a rendeltetésnek megfelelően alakultak meg a brigádok. Az Ozsejov szótár ilyen példákat említ:

- Формируется бригада* - lakatosbrigád
- Формируется бригада по качеству* - a jó minőség brigádja
- Колхозники формируют бригады по выращиванию растений* - a kolhoz növénytermesztési brigádja

A brigád munkáját itt is a brigádvezető *бригадный руководитель* irányítja és ellenőrzi. Gyakoribb a *бригадный* használata: *бригадный руководитель* *бригадный рабочий* *бригадный мастер* *бригадный контролер* *бригадный механик* *бригадный электрик* *бригадный электромонтёр* *бригадный санитар* *бригадный бухгалтер* *бригадный экономист* *бригадный агроном* *бригадный зоотехник* *бригадный ветеринар* *бригадный машинист* *бригадный водитель* *бригадный слесарь* *бригадный столяр* *бригадный плотник* *бригадный маляр* *бригадный штукатур* *бригадный каменщик* *бригадный кровельщик* *бригадный сварщик* *бригадный монтажёр* *бригадный наладчик* *бригадный ремонтёр* *бригадный столяр* *бригадный плотник* *бригадный маляр* *бригадный штукатур* *бригадный каменщик* *бригадный кровельщик* *бригадный сварщик* *бригадный монтажёр* *бригадный наладчик* *бригадный ремонтёр*

"a brigádvezetők mindegyike kimentek a határba, hogy megnézzék, kész-e már vetésre a föld" /Solohov: Uj barázdát szánt az eke. Uj magyar könyvkiadó II, 43. o./

Ujságokban találok a *бригадный* *бригадный* *бригадный* alakokkal is. Ebben az esetben az alak és jelentéstükrözés egybeesett.

széncsata

Ezt a szót már nem használjuk, de ha a 45 után megjelent hírlapokat lapozzuk, nagyon gyakran találkozunk a szóval. A szónak fontos szerepe volt abban, hogy felhívta az ország dolgozóinak figyelmét arra, hogy minden erejükkel megfeszítve biztosítsák az ország szénellátását. A széncsata kampányszerű, erőteljes munkát jelentett, miután a bányászok teljesítették feladatukat, visszatérhettek a szokásos munkatempóhoz, így a szó is eltűnt a használatból. Egy 1946-os újságban ilyen példát találtam alkalmazására: "Minden frontátörés újabb és újabb diadala a szervezett, öntudatos munkásoknak új erőt és lendületet ad a küzdelemhez, amelynek végső célja: biztosítani az újjáépítést, a kenyereket, a vasutat, meggyerni a széncsata." /Szabad Nép 1946. IV. 7. 1./

Ez a szó is feltéhetően az oroszból került hozzánk. Az oroszban a *борьба* harc, csata szónak van egy következő jelentése is: *борьба за мировую победу, борьба за свободу, борьба за мир, борьба за право* (Harc valamiért: igyekezni, törekedni valamire, leküzdvé az akadályokat. Az Országos szótár ilyen példákat hoz: *борьба за свободу, борьба за мир, борьба за право*. Szabadságharc, békeharc, széncsata. Az orosz szó szerkezetnek mindhárom esetben a magyarban egy-egy összetett szó felelt meg. A szabadságharc szó már régeen megvan nyelvünkben, ennek analógiájára keletkezhetett az orosz fogalom hatására a békeharc és széncsata szó. /Az orosz szó magyarra harc és csata szinonim jelentésű szavakkal fordítható./

Tapasztalatcsere

Ez a fogalom csak a szocialista társadalom építése során keletkezhetett. Csak egy öntudatos a munka értelmével és céljával tisztában levő munkás törekedhet arra, hogy azokat a jó tapasztalatokat, melyeket munkája közben szerzett átadja munkatársainak a termelés eredményesebbé tétele érdekében. 1945-től napjainkig minden gyárban és üzemben, sőt a vállalatok között is tapasztalatcsere-t tartanak. Az újságok rendszerint beszámolnak ezekről az

értekezletekről, olvastam már "Hasznos és tanulságos tapasztalatcsere kiállításról" is. /Népszabadság 1962. III. 9. 2./

A tapasztalatcsere szó analógiás keletkezése lellet a mais gyakran használt véleménycsere, eszmecsere mintájára. Egy már meglévő jó magyar szavunk mintájára alkottuk meg az oroszról átvett fogalmat jelölő szót. Ugyanis ebben az esetben is a szovjet emberek által kezdeményezett mozgalommal állunk szemben. Az orosz:

обмен опытом - tapasztalatcsere

обмен мнением - véleménycsere

kifejezésekre vezethető vissza magyar megfelelőjük. A fordítás módja itt érdekes, mert az orosz főnév eszközhatározó esetben álló főneves szó szerkezetet magyarra egyszerű birtokos szóösszetétellel fordítottuk.

A nap szó összetett szavak második tagjaként

A felszabadulás óta általános szokássá vált, hogy az év egy bizonyos napját valamilyen tevékenységnek szenteljék, egy-egy foglalkozási ág, szakma dolgozóit ünneplik. A pártnapon szemináriumokat, ideológiai továbbképző tanfolyamokat tartanak. Már az 1945. VI. 7-i Szabad Nép arról ír, hogy: "Hatalmas tömegek látogatták a heti pártnapunkat a kerületekben, körzetekben, üzemekben." /4./ Hallunk arról, hogy vasutásnapot, bányásznapot, pedagógusnapot tartanak. Az első bányásznapi előkészületeiről így írnak az újságok: "... az összes budapesti és környéki iskolában a bányásznapi méltasságát a bányászok munkájának jelentőségét." /Szabad Nép 1946. IV. 10. 3./

A Szovjetunióban még több ilyen napot tartanak számon mint nálunk. Ezt bizonyítják a következő példák:

| | |
|-----------------------|--------------------------|
| bányásznapi | - день шахтёров |
| a Vöröshadsereg napja | - день Красной Армии |
| a tüzérség napja | - день артиллерии |
| a flotta napja | - день флота |
| a győzelem napja | - день победы |
| sportnap | - день спорта |
| pártnap | - партдень |
| vasutásnap | - день железнодорожников |

Amenyiben a magyar és az orosz nyelvben is megvan ugyanaz a szó, feltételezhető, hogy a magyar nyelv alkotta az orosz szószerkezetek mintájára. Miután átvettük a szokást, az orosz szó fogalmát, letükörztük hangtestét is.

A nép szó előfordulása új összetételekben

népbíróság

«Hivatásos bíróból és népbírákból álló rendkívüli bizottság, amely Magyarországon 1945-1949-ig háborús, politikai és népellenes bűnperekben ítélkezett.» /A magyar nyelv értelmező szótára/ A Szabad Népek és több más felszabadulás után megjelenő újságunknak állandó rovata volt, melyben a népbíróság munkájáról számoltak be.

A népbíróság munkájában részt vesz a népbíró, a népügyész, és a népi külön ülnök. Mindegyik új fogalomként jelentkezett nyelvünkben a felszabadulás után, de amint tapasztalhatjuk, ma már csak a népi ülnök szókapcsolat él nyelvünkben, a népbíróság miután betöltötte történelmi szerepét, át adta helyét a hivatásos bírósági szerveknek, az intézmény eltűnésével a szó is eltűnt a használatból.

A népbíróság intézményét a Szovjetunió példájára állították fel nálunk is. Ott a forradalmat és a polgárháborút követő években működött, majd a szovjet állam konszolidálódása után rendes bíróságokká alakultak. Az intézményel együtt átvettük elnevezéseit is úgy, hogy lefordítottuk magyarra :

Népbíróság

- народный суд

népbíró

- народный судья

népügyész

- народный обвинитель

1932-ben Solohov így használja a népbíróság szót: «...»

/Kíhez kell fordulni a kivégzés dolgában? A népbíróság nem teheti meg?/ A nép szóval egyéb összetételekben is találkozhatunk. Egy egész csoport szóösszetételünk előtagjaként szerepelt már korábban is. /népiskola, néptanító, népkonyha, népujság, stb./ Ezért a új fogalmat vettünk át, a fordítással keletkezett új szavak már szerkezetük következtében sem idegenek

nyelvünktől. Ilyenek:

| | |
|-------------|----------------------|
| néptulajdon | - народное имущество |
| népvagyon | - народное хозяйство |
| néphatalom | - народная власть |
| népművész | - народный артист |

Ezekon kívül az Usakov és az Ozsegov szótár említ olyan példákat melyekről megjegyzi, hogy a szocialista államokban használatos elnevezések:

| | |
|----------------|-----------------------|
| néphadsereg | - народная армия |
| népidemokrácia | - народная демократия |

Csak nálunk használjuk a népbolt szót, mely szintén a felszabadulás után jelent meg nyelvünkben, valószínű analógiás alkotás.

A párt szó új összetételekben

Ez a szó a felszabadulást követő években egy nagy szócsalád fontos alkotóelemévé vált. Nem is tudnánk a mozgalmi és a politikai életben megjelent sok új tisztség, intézmény nevét megjelölni, e szó nélkül. A szó korábban is megvolt nyelvünkben, de mai jelentése, szóhasználata csak a felszabadulás után alakult ki, az orosz nyelv hatására. Mivel a Szovjetunió Kommunista Pártja nagy multra sok tapasztalatra tekinthet vissza, nem véletlen, hogy a szervezeti felépítést, a tisztségek elnevezéseit lemásoltuk. Ha esetleg a párttagok régebben használták is ezek közül a szavak közül néhányat, legtöbbször elterjedését orosz hatásnak kell tulajdonítanunk.

Az elnevezések nagyrésze a magyarban és az oroszban alakilag és jelentésánál fogva teljesen fedik egymást:

| | |
|---------------|-----------------|
| párttitkár | - партсекретарь |
| pártmunkás | - партработник |
| pártmunka | - партработа |
| pártbizottság | - парткомиссия |
| pártaktíva | - партактив |
| pártiskola | - партшкола |
| pártiroda | - партбюро |
| pártsejt | - партклетка |
| pártkáder | - парткадр |

| | |
|----------------|--------------------------|
| pártépítés | - <i>partszeminarium</i> |
| pártseminárium | - <i>partszeminarium</i> |
| pártfeladat | - <i>partfeladat</i> |
| pártház | - <i>partház</i> |
| párthatározat | - <i>parthatározat</i> |

A három utolsó szó kivételével az orosz jelzős szerkezettel a magyarban birtokos szóösszetételként találjuk. Az utolsó három példában az orosz birtokos szó szerkezetet magyarra ugyancsak birtokos jelzős összetett szóval fordítottuk.

Ezeknek a szavaknak nagy részét a nyugati nyelvekben pl. a németben is megtaláljuk. Felmerülhet olyan érv, hogy a német nyelvből vettünk át és fordítottunk le néhányat ezek közül a szavak közül, hiszen a német munkásmozgalommal igen korai kapcsolataink voltak. A németben is a magyar és az orosz szavak illetve szerkezetek pontos ekvivalenciával találkoztunk / s Parteiaktiv, r Parteisufbau, r PartEIFunktionär, e Parteischule, r Parteisekretär, r Parteischluss stb./ Feltételezhető azonban, hogy a német szavak csak elősegíthették ezeknek a szavaknak meghonosodását, hiszen ezek elterjedése és közhasználatává válása csak 1945 után következett be, amikor már az orosz nyelv hatása nagyobb lett. Ezeknek a szavaknak nagy része az oroszból fordított ideológiai, politikai munkák hatására, azok fordítása során került nyelvünkbe.

A munka, munkás szó összetételei

munkaverseny

Egyik leggyakrabban használt szavunk. /A szocialista társadalomban/ az egyes dolgozóknak, vagy a dolgozók kisebb - nagyobb közösségének, üzemeknek, a szocialista termelési módra jellemző, a dolgozók aktivitásán és alkotó kezdeményezésén alapuló versenyképes, amelynek eredménye a termelés módszereinek tökéletesedése, a termelékenységnek s a társadalom anyagi jólétének növekedése. / A magyar nyelv értelmező szótára/

A munkaverseny - mozgalom a szocializmus építésének fontos rugójává vált, 1945-től napjainkig figyelemmel kísértém a hírlapokat, és szinte

minden számban találkoztam ezzel a szóval. Szabad Nép 1945. V. 27. 2:

„A zuglói Beszkárt munkaversenyre hívja a villamos-pályaudvarok üzemi pártcsoportjait.»

Szabad Nép 1943. IV. 9. 4. : „A munkaversenybea két munkás részeseült kitüntetésben.»

A munkaverseny kiszélesedéséről .. a fizikai munka területéről más területre számol be a Szabad Nép 1949. február 12-i száma - „A nevelési munkaverseny céljai között első helyen szerepel a nevelők politikai aktivizálása és képzése.»/3/
A szó mai előfordulása : „... ha az üzembrész minden dolgozója valamelyik szocialista brigádba tartozik, .. csak akkor lehet egy fokkal feljebb lépni a szocialista munkaverseny lépésőjén.» /Délmagyarország 1962. II. 25. 4./

Az orosz *мужество* *соперничестве* szó ugyancsak szerkezeti felépítésű, jelentésű, mint a magyar munkaverseny szó. Pontos tükörfordítás eredményeként jött létre. Az orosz újságokban is igen gyakori a *социалистическое соревнование* /szocialista munkaverseny/ kifejezés használata.

Ennek a szónak az esetében a magyar volt az átvevő nyelv, a fordító, mert a fogalom, melyet a szó jelöl, a Szovjetunióban keletkezett. Ez a szó azok közé a calque-ok közé tartozik, melyeknél az új szó velépítése, jelentése orosz mintára keletkezett.

munkafelajánlás

„valamely személynek vagy csoportnak azaz ígérete, hogy valamely nevezetes esemény vagy dátum alkalmából valamely meghatározott munkát megszabott határidőre elvégez.»/ A magyar nyelv értelmező szótára./

Az évfordulók munkával ünneplése csak a felszabadulás után vált szokásossá hazánkban, csak azóta hallunk és olvasunk ilyen közleményeket, hogy egy-egy brigád munkafelajánlást tett április 4-e tiszteletére, vagy alkotmányunk ünnepére. Az oroszban is megtaláltam a pontos mását :

munkafelajánlás

- *мужество* *базиса*

Jelentése, használata ugyanaz, mint a magyarban. Pl.

Мужество *базиса* *мира* (1945. 04. 04)

/ A béke tiszteletére tett felajánlás./

Az említett szavakon kívül még sok tükörszó van a munka, munkás szóval. Ennek talán az is egyik oka, hogy olyan államban élünk, melynek alapja a munka. Ennek következtében maga a szó is gyakran előkerül, és szívesen alkotunk vele összetett szavakat is. A következő tükörszavakat sorolhatjuk még ebbe a csoportba :

| | | |
|----------------|---|---------------------|
| munkásállam | - | рабочее государство |
| munkáshiány | - | рабочая нехватка |
| munkásbirtóság | - | рабочий труд |
| munkásbarát | - | рабочий человек |
| munkásbárgáló | - | рабочий стачечник |
| munkásköder | - | рабочие кадры |
| munkacsoport | - | рабочая группа |
| munkaerőforrás | - | рабочий ресурс |
| munkaterv | - | рабочий план |

stb.

/Megjegyzem, hogy az orosz *рабочий стачечник* szónom jelentésű melléknévet magyarra munka vagy munkás melléknévvel fordítjuk.

A terv szó összetételei

Csak a szocialista társadalomban folyik a termelés tervszerűen. A Szovjetunióban készítettek először népgazdasági terveket, ezért a tervezéssel, tervkészítéssel kapcsolatos elnevezéseket valószínűleg az oroszról fordítottuk.

A magyarban és az oroszban egyaránt használatos :

| | | |
|----------|---|--------------|
| tervezés | - | планирование |
| tervező | - | — " — — " — |

A Szabad Nép 1949. február 5-i számában olvastam:

„A tervező megnevezés a statisztika jelentősége. »/5/

Orosz példa : « Планирование имеет к социализму

» /Haskov/ /A tervező a szocializmus felé vezető út./

Hasonló összetételek, melyek pontos tükörfordítások szintén :

| | | |
|-----------|---|------------------|
| tervmunka | - | плановая работа |
| tervező | - | плановый человек |
| terv | - | — " — — " — |

-tervnegyed
tervterjesítés

- *macrobasi tervpmb*
- *benamennue mana*

Az ötéves terv /hároméves terv/ is az oroszról fordított kifejezés :

ötéves terv

- *petinennu vasa*

Azonban az oroszban elterjedtebb a rövidített formája : *petinenna*

Teljes alakjában így találkoztam a kifejezéssel : *Planu petinennu*

naam-pazbumue na pogaun' loyca nba

/Usakov/

/Az öt éves terv a népgazdaság fejlődése/

Mióta mi is rátérünk a tervszerinti termelésre, ezt a fogalmat jelölő szavunk is szókincsünk aktiv tagja lett. A sajtóban is igen./Pl. Ötéves tervű fő feladata, az iparosítás mellett, mezőgazdaságunk elmaradottságának felszámolása.» Szabad Nép 1949. IV. 14. 1./ gyakori

Ezeket kívül még nagyon sok tükröz szó van, keletkezésük pedig egy állandó, folyamatos jelenség, Legkönnyebben talán ott lehet megragadni őket ha azt vesszük figyelembe, hol jelent meg először az a fogalom, amelyet jelölnek, Az általam tárgyalt és felsorolt szavakról az a véleményem, hogy Szovjetunióban keletkeztek, így inkább a magyar volt a tükröző nyelv.

III.

A féltükörszók

Sajátos helyet foglalnak el nyelvünkben az úgynevezett **f é l t ü k ö r s z**

A kifejezést az orosz *полужарен* fordításaként használ

It M. Manakun' dem. nactue n p-pazconomuana

kanbku b pycuon' agbaki

A féltükörszók részben saját nyelvi elemből, részben idegen nyelvi elemből

állnak, vagyis az idegen összetett szónak egyik tagját lefordítjuk, a másikat

nem. A féltükörszók létezésére Erdődi József : Egy babona európai útja

cikkében így utal /Magyar Nyelv 50,85./: «Tudom, hogy az ilyenfajta tükröz

elég ritka :

frakklevél

német Frachbrief

világliteratura

» Weltliteratur

szovjetihatalom

orosz *сoвeтoкaя влaстb* előfordul

Az újságokban, az oroszról fordított művekben gyakran találkozunk ilyen féltükörszókkal. A már Erdődi által említett szóveljehatalom mellett előfordul :

szovjetlársadalom

szovjetláz

/tanácsháza/

szovjetközletársaság

községi szovjet

/községi tanács/

Érdekes megfigyelni, hogy a magyar írók és fordítók ekkor használják a szovjet elő- vagy utótagot, ha a Szovjetunióról, vagy az ottani intézményekről van szó. Magyarországi viszonyokra alkalmazva legtöbbször a teljes tükörszót vagy kifejezést alkalmazzuk. /pl. : megyei tanács, munkástanács, testnevelési és sporttanács stb./

Orosz jövevényszó a kolhoz. Ha összetett szavakat alkotunk vele, ezeket is a féltükörszó elnevezéssel illethetjük. Pl. :

kolhozgazdaság

= колхозное хозяйство

kolhoztulajdon

= колхозное имущество

kolhozparaszti

= колхозник

Ma már teljesen beilleszkedett szókincsünkbe az orosz eredetű kulák szó. Ennek a szónak nagyon sok összetételevel találkozhatunk, melyek szintén a féltükörszók csoportjába sorolhatók :

kulákkérdés

= кулацкий вопрос

kulákgazdaság

= кулацкое хозяйство

kulákesalád

= кулацкая семья

kulákbérenc

= кулацкий наёмник

kulákelem

= кулацкий элемент

kulákszolgálat

= кулацкое подданство

kulákréteg

= кулацкий слой

kulákföld

= кулацкая земля

Solohov : Új barázdát szánt az eke című regényében még változatosabb összetételeire bukkantam, ami ezeknek a szavaknak orosz eredetét bizonyítja.

A kulák szó érdekesen alakult. Valószínű már az 1919-es Tanácsköztársaság idején behatolt nyelvünkbe. Erdődi József azt írja a szóról: "A kulák szó Féja /Viharsarok 64./ szerint birtokos paraszt jelentéshordozója, és bővebben így jellemzi: "A kulák mint érzület- és életforma többé kevésbé mindenütt megnyilvánul. Makón pl. hágymásoknak adják ki földjeiket uzsoráért és egész nap a gazdakörben pipálnak." Az ilyen meghatározásokból hiányzik az osztálytartalom, a kizsákmányolóok gyűlése, a kulákot mintegy örök, sőt békés jelenségnek ábrázolja." /Erdődi: Az orosz nyelv hatása a magyar nyelvre 1945 után Magyar Nyelvőr 77.295./

Közhasználatu szóvá azonban csak 1945 után vált, amikor már osztálytartalommal is kibővült. A szó meghonosodása nem ment egy csapásra. Az 1945-47-es évek hírlapjaiban ennek a szóknak/fogalomnak/ megjelölésére más szavakat is találtam. Pl. az 1946. I-12-i Szabad Népből nagygazda; 1947. II. 13-i Szabad Nép a zsirosparaszt szó mellett ugyanabban a cikkben a kulák szót is használja. A következő években ez a szó kiszorít minden más szóalakot, általánossá válik, "A kulák olyan paraszt, akinek 25 holdnál nagyobb szántóterülete van, . . . és általában minden olyan falusi tőkés, aki mások munkájából, kizsákmányolásából él." /A magyar nyelv értelmező szótára/

Az oroszból jött többjelentőségű szónak csak ezt a jelentését vettük át: *Землепользователь крестьянский, эксплуататорский, помещик*
ограниченный /Usakov//Tehető

paraszt, aki kizsákmányolja a falujabelieket./

A féltükörszók is nyelvünk színesebbé tételét segítik elő, a nyelv rugalmasságát, alkalmazkodó képességét mutatják.

IV.

A tükörfifejezések

A tükörszók mellett igen gyakran előfordul, hogy egész frazeológiai kifejezést lefordítunk az idegen nyelvből. Legtöbb esetben ez a fordítás olyan kifejezést eredményez, melyben a szavak mondattanai, jelentéstani kapcsolata idegenszerű, nem magyaros. Egész kifejezések lefordítása ritkább jelenség a szavak lefordításánál. A felszabadulást követő években néhány kifejezést is átvettünk

az orosz a fordító irodalom révén. Nagy részük csak a sajtó nyelvében élt, csak néhány vált közhasználatúvá.

Közvetlenül a felszabadulás után a következő jelmondat hívta fel az ország dolgozóinak figyelmét a legfontosabb feladat megoldására : « Arccal a vasut felé ! » A kifejezés jelentése : «elsősorban vele törődve, a legsürgősebb feladatnak, teendőnek tekintve.» /A magyar nyelv értelmező szótára/

A háboru befejezése után a rommádöntött ország életének megindítása lehetetlen lett volna a vasutak helyreállítása nélkül. Csak a közlekedés megindítása után lehetett szemet szállítani a gyárak részére, ahol csak ennek felhasználásával indulhat meg a termelés, kezdődhet meg az ujjáépítés. Ezért adta ki a kormány az «arccal a vasut felé» jelszót. «Ez a jelszó annyit jelent, hogy arccal a vasutasok és a vasut számára dolgozók felé kell fordulnia az egész országnak» /Szabad Nép 1945. jun. 3. 1. / A magyar dolgozók hamar megértették a feladat elvégzésének fontosságát, mert a Szabad Nép ugyanez a száma megállapította : «. . az »arccal a vasut felé» jelszó ma már az egész országnak jelszavává vált.» /1/ A gyors és jól végzett munkának hamar eredménye született, mert a helyreállítási munkában kiváló eredményt elért dolgozók megjutalmazásáról is olvashatunk : «Dallal a vasut felé! Vasárnap az operaház igazgatósága, . . diszeloádást rendez a vasutas munkahősök számára.» /Szabad Nép 1945. VII. 17. 5./ A kifejezés szerkezeti felépítése ugyanaz maradt, csak az eredeti arccal szó helyére a dallal került. Egy kicsit furcsa, szokatlan mégis megállapíthatjuk, hogy a mondanivaló pontos kifejezésére szolgál. Kifejezi, hogy a vasut helyreállításáért jutalmaz, egyben kifejezi a jutalmazás formáját is. Ez a jelmondat egyedüli, nem vált elterjedté, ebben a formában, de ez az alakváltozat is azt mutatja, hogy a nyelv mennyire rugalmasan törekszik a tartalom pontos nyelvi kifejezésére.

Az 1946. május elsején megjelent Szabad Nép így összegezi a mozgalom által kiváltott eredményt : «Egy évvel ezelőtt, mint a legnehezebb megoldható feladatot, a vasut, a posta talpraállítását tűztük ki célul, Arccal a vasut felé fordultak a magyar dolgozók, s ma már büszkén tekinthetünk vissza az elért eredményekre.» /1/

Ez a jelszó a felülről elindított mozgalom eredményeként született. A feltűnő, majd eltűnő kifejezések sorsát az magyarázza, hogy a nyelv is híven követi a társadalom forradalmi mozgását. Miután a gazdasági, politikai életben megszűnt ennek a jelszónak aktualitása, eltűnik lassanként a sajtó nyelvéből is. Néhány példát találtam még ilyen formában : «A munkásság válasza reakció felvonulásaira : arccal az MKP felé ! - írja a Szabad Nép a nagy választások idején. /1945. X. 14. 2./ Ilyen alakban is előfordult : «Arccal a termelés felé !»

Ennek a kifejezésnek a szerkezete kissé idegen nyelvünkől. Ezért bizonyosnak mondható, hogy fordítás útján keletkezett, mégpedig az orosz nyelvből. Az oroszban ilyen használatban fordul elő :

| | |
|--------------------------|------------------------|
| Arccal a falu felé ! | Лицом к деревне ! |
| Arccal a termelés felé ! | Лицом к производству ! |
| Arccal a technika felé ! | Лицом к технике |

Az Usakov szótár így értelmezi a kifejezést : Лицом к чему, чему-нибудь : обращенности к чему, к чему-нибудь, к какой-нибудь цели, делу, работе, делу, к какой-нибудь работе, занятию, делу, к какой-нибудь работе, занятию, делу, к какой-нибудь работе, занятию, делу. /Arccal valami felé : alapos figyelmet fordítani valamire, minden erőt valamelyik társadalmi, politikai feladat megoldására összpontosítani./

A Szovjetunióban akkor jelent meg az «Arccal a falu felé!» jelző, amikor a falu kollektivizálása a szocializmus soronkövetkező feladata volt. A városi munkásokat kérte meg a párt arra, hogy segítsenek ennek a fontos feladatnak a megoldásában. Ekkor indult meg az ún. 25 ezres mozgalom. 25 ezer nagyüzemi munkás ment a falvakba, hogy megszervezzék a kollektív gazdaságokat és irányítsák azokat.

A magyar jelmondat szerkezetileg és jelentésében is az orosz kifejezés pontos mása.

Ma is állandóan használatos kifejezés, gyakran halljuk a rádióban, olvashatjuk az újságokban : Fegyverkezési hájsza. A Szovjetunió és a mi politikánk irányvonalának megegyezéséből arra következtethetünk, hogy

ez a kifejezés is, sok más társával együtt, oroszból történt tükörfordítás eredményeként jött létre. A magyar hírlapokban ilyen szövegekörnyezetben találkoztam a kifejezéssel: Az első felszólaló felhívta a figyelmet arra, ~~ilyen veszélyt rejt magában a fegyverkezési hajszája.~~

/Délmagyarországi 1961. IX. 27. 2./

Orosz megfelelője: *Толика боеприпасов является необходимым условием победы в войне (в империалистической войне)*

/Fegyverkezési hajszája = erős készülődés a háborúra/ az imperialista országokban. //Ozsegov/

Az orosz sajtóban így fordul elő: *... война боеприпасами ... при боеприпасами есть на моменте войны ...*

(Меморандум по вопросу о войне)

/A fegyverkezési hajszája már hosszú ideje folyik. . . a világot egy új háborúba taszíthatja./

Az orosz birtokos szószerkezetet ebben az esetben jelzős szerkezettel fordítottuk magyarra.

A frazeológiai kifejezéseink számát is növelték az oroszból fordított tükörfordítások. Ezekről is megállapíthatjuk, hogy az átvevő nyelv a magyar volt, mert az oroszban jóval korábban éltek már ezek a kifejezések.

V.

Nagyon érdekes és hálás feladat nyelvünk szókincsbeli változásainak, gazdagodásának vizsgálata, különösen akkor, ha ezek a változások a szemünk előtt játszódnak le, napjainkban történnek. Mivel a felszabadulás óta az orosz nyelvvel jelentékenyen kibővültek a kapcsolataink, az orosz elemek behatolása folyamatos jelenség. Az orosz jövevényszavak meghonosodását is az élet igényli, a nyelv minden eszköze rendelkezésünkre áll, hogy az újonnan keletkezett fogalmakat formába öntsük. Nap mint nap születnek új szavak, kifejezések, mindegyiket megvizsgálni egy ilyen dolgozat keretében nem lehet. Munkámat megnehezítette

az a körülmény is, hogy a tükörszavak nyelvészeti irodalma nagyon kicsi. A vizsgált szavak nagyrészt magam válogattam ki, ezért előfordult az is, hogy egy-egy szót az oroszból vett tükörszónak éreztem, a valóságban pedig nem az.

A dolgozat alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy az orosz nyelv az utóbbi években igen intenzív hatást gyakorolt nyelvünkre. Szókincsünket gazdagította számszerint is a fordítások eredményeként létrejött tükörszavak csoportja, ezenkívül nagyon jelentős a szavak jelentés-tartalmának bővülése, a jelentés tükrözés is.